

دیجیتال میدیا و سیاست؛ رکابہری ہیڈاری و سہرکوٹکاریی ٹہ لکٹرونی!

10-08-2020

نووسہرہکان

زریان روژہلاتی

کورٹہ : سہروکی ٹہمریکا ہرپاریداوہ، مامہلہکردن لہگہل ٹیکٹوک و وپجات-ی چین قہدہخہ بکریٹ.
لہکوٹایہکانی مانگی ٹہمووزدا، ہرلہمانی تورکیاش، بہ وتہی خوئی بو "ریگرتن لہ تاوان"، یاساپہکی لہبارہی
بہکارہینانی ٹینتہرنیٹ و سوشیالمیدیا دہرکرد

زىيان رۇژھەلەتلىرى

بەرايى

سەرۋىكى ئەمىرىكا بېرىداۋە، مامەلەكەتلىرىگە ئېلىنغان ۋىچات-سى چىن قەدەخە بىرلىك. لەكۇتايىيەكانى مانگى تەمووزدا، بەرلەمانى توركىياش، بە وتەى خۇي بۇ "رېگىرنى لە تاۋان"، ياسايەكى لەبارەى بەكارھىننى ئىنتەرنىت وسۇشئالمىدىا دەرگىد^[1]كە، سزادان و تەنەت داخستنى تەواۋەتى تۆرە كۆمەلەيەكانى تىدايە ئەگەر پابەندى ياسا و بېرىارەكانى توركىيا نەبن. ئەمانەش تەنیا دوو نمونەى زىندوون لەسەر ئەۋەى كە چۇنچۇنى دىنای مەجازىى دىجىتاللىمىدىا، لە دىنای حەقىقى دا ئاراستە بە سىياسەتى نىۋوخۇيى و دەرەكى ۋلاتان دەدەن.

ئەم بابەتە ۋايدادەنئىت كە بېرىارەكەى سەرۋىكى ئەمىرىكا لەبارەى ئاپە چىنئىيەكانەۋە رەھەندىكى قوۋلى مەملەنئى ھىزدارىى لە پىشتە و بېرىارەكەى بەرلەمانى توركىياش، پالئەرى نىۋوخۇيى گەۋرەى لە دواۋەيە. لەمەودا بەكارھىننى ئىنتەرنىت وسۇشئالمىدىا لە توركىيا زىاتر لەجاران كۇنترۇل دەرگىت و ئەمەش، حەلقەيەكى دىكەى زىچىرەھەۋلى سىستەمە سىياسىيەكانى رۇژھەلەتلىرى نىۋەراستە بۇ كۇنترۇللىكىدىن ھەردوۋ دىنای حەقىقى و مەجازى!

دىجىتاللىمىدىا بۇ كوردستانىش پىرسىكى زىندوۋە. لەلەيەك دەرغەتلىكى زىپىنى بۇ جىھانىكىردىن پىرسى كورد رەخساندوۋە و لەلاكەى دىكەۋە، قەلئىش جەمسەرەندىيە نىۋوخۇيەكانى سىياسەتى كوردىى زىاتر كوردوۋە. ۋەرچەرخانىكى گەۋرەى لە بوارى گەياندىن و ۋەرگىرنى پەيام، گلىزىكردنەۋەى خەلك و راي گىشتى، بەشدارىكىردىن سىياسەت و دىموكراسى درووستىكردوۋە بەلام ھەر ئەۋە نىيە، دىۋە تارىكەكەيشى ئەۋەيە كە ئاسانكارى زۇرى بۇ بىلۋبوۋنەۋەى ھەۋالى نادرووست، تاۋان و ناۋزپاندىن و دەستۋەردانى دەرەكەيش خۇشكردوۋە.

دىجىتاللىمىدىا ۋە مەملەنئى ھىزدارىى جىھان

ئەمىرىكا دواى زىاتر لە يەك مانگى دىكە ھەموو جۇرە مامەلەيەكى دارايى لەگەل بەرپىران و خاۋەنى ھەردوۋ تۆرى كۆمەلەيەتى تىكتۇك و ۋىچات قەدەخە دەرگىت، ئەگەر سەرۋوسەۋدەيەك لەسەر بابەتى خاۋەندارىى ئەۋ دوو ئاپەدا روۋنەدات. ئەۋەى ئىستا لە بەينى ئەمىرىكا و چىن روۋدەدات مەملەنئىيەكى فرەپەھەندى ھىزدارىيە كە پەلى بۇ دىجىتاللىمىدىا ش كىشاۋە.

ھىزدارى لە سىياسەتى نىۋەدەۋەلىتى، گىرداۋى سىنەى زىپو زۇر و زانايە. ئەگەر جاران رۇلى زىپ و زۇر بۇ ھىزدارى لە پىش بوۋىن، ئىستا رۇلى زانايى لە پىشە. زانايى بۇ خۇي بوۋەتە سەرچاۋەى ھىز و ھەرگى زانايى و زانايى لاپىت، ھەم زۇردار ئەبن و ھەمىش دەبىتە خاۋەنى سەرۋەرت! [2]

ئەمىرىكا ناپەۋىت بالادەستى خۇي لە تەكنەلۇزىيە زانايى و دىجىتاللىمىدىا لە كىس بەدات و چىنئىش ۋەك رىكابەرىكى جىدى ئەۋ ۋلاتە دەرگەۋتوۋە. بەگۋىرەى پىنۋىنى تۋانستى ھۇشى دەسكردى جىھان، ئەمىرىكا لە پەلى يەكەمدايە بەلام رىك لە دواى ئەۋ چىن دىت. [3] ھىشتا بەرپۇۋەردىن لانىكەم 13 سىرئەرى زەبەلاخى ئىنتەرنىت ھەر لەۋپە و تا ئىستاش لە ئىدارەى ئىنتەرنىتدا لە جىھان رۇلى يەكلاكەرەۋەى ھەيە. ھەلبەت پىشكەۋتەنەكانى چىن لەۋبوارە و ھەۋلدىنى بۇ گەشەپىندانى 5G، ۋەكوۋ ھەپەشەبەك لەسەر ئەۋ بالادەستىيەى ئەمىرىكا دەرگەۋت.

نەك تەنیا ئەمىرىكا و چىن، بەلكوۋ ئەۋە لە بەينى چىن و ھىندىستانىشدا ۋەك دوو رىكابەرى ئاسىياپىش روۋىداۋە. ماۋەيەك بەرلە ئىستا، ھىندىستانىش بەكارھىننى نىكەى 60 ئەپى چىنى لە ۋلاتەكەى قەدەخەكرد كە ۋىچاپ و تىكتۇتېشى تىدايە. [4] بەلەبەرچاۋگىرنى زۇرۋوۋنى بەكارەبەر ھىندىيەكانى ئەپە چىنئىيەكان، ئەمە دەتۋانئىت بەرلەھەموو شىتلىك گورزىكى ئابوۋرى- سىياسى ھىند لە پەكىن بىت كە كىشەى زۇرپان پىكەۋە ھەيە.

ئەپە گىنگەكان كە تەكنەلۇزىيە پىشكەۋتوۋى ھۇشى دەسكرد بەرپۇۋەدەبىرئىن، تۋاناي كۇكردنەۋە زانايى جۇراۋچۇرپان لەسەر بەكاربەرەكانىان ھەيە؛ ھەر لە شۋىنەۋە بىگرە ھەتا ئاراستەى بىرگىردنەۋە و ھەزەكانى مۇۋ. ھەلبەت نەك تەنیا تىكتۇت و ۋىچات، بەلكوۋ ھەموو ئاپەكانى دىكەش لە فەيسىۋوۋكەۋە بىگرە ھەتا تۋىتەر و...تاد، تۋاناي ئەۋەيان ھەيە كە ئەۋ كارە بىكەن. كاتىك ئەم زانايىيانەش لە ئاستى ملىۋان كەس لەسەرتاسەرى جىھان كۇبىرىنەۋە ئەۋسا بابەخىكى ستراتىژى پەيدا دەكەن. چوۋنكە زانينى ھەز و

دیدگای مرفه‌کان، ئاسانکاری بۇ درووستکردنی بەرھەم بە گۆزەری خواستەکانیان و دانانی سیاسەتی گونجاو لە بەرامبەر ئەوان دەکات. ئەمە بېجگە لەو ئاسانکارییەکی کە دەتوانیت لەرووی ئەمنی و سەربازیشەو بە دەولەتانی بکات. ئالێرەوێهەو کە دیجیتاڵمیدیا تیکەلای گەلێک بابەتی فراوانی ئابووری-سیاسی و سەربازیی نیو دەولەتی دەبێت. لە هەندیک دوکتۆرینی سەربازیدا، فەزای ساییری، لە دواي خاك، دەریا، ھەوا و بۆشای ئاسمان وەك پێنجەمین مەیدانی شەڕ ناوبراوە. رکا بەرییەكە لەسەر ئەوێهە کە ئەم زانیارییە ستراتییەیانە لە دەستی کام دەولەت بن و کام دەولەت دەتوانیت زیاترین زانیاری لایبێت.

رۆژھەلاتی نیوھەرپاست و دیجیتاڵمیدیا

لیرە لە رۆژھەلاتی نیوھەرپاست دیمەنەكە جیاوازترە لە رکا بەرییەکانی نیوان چین و ئەمریکا لەسەر بەلادەستیی تەکنەلۆژیای زانیاری. زۆرەبی دەولەتەکانی ئێرە توانستی بەرھەمھێنانی تەکنەلۆژییە بێچینەییەکانیان نیو و زیاتر بەکاربەرن. پرسی سەرەکی لێرەدا بۇ دەسەلاتداران، ئەو بوومەلەرزەییە کە بەھۆی فراوانبوونی بەکارھێنانی دیجیتاڵمیدیا بۇ دەسەلاتە سیاسییەکانی ئەم ناوچەییە درووستبوو. بۇ بەشیک لە خەلکیش ئەو دەرھەتە زۆرینەییە کە دیجیتاڵمیدیا بۆی رەخساندوون تا لە کۆتوبەندە سیاسی و یاساییەکانی دنیای حەقیقی قورتاریان بیت. ھەلەبەت، دیوێکی تاریکیشی ھەییە کە زیاتر بۇ بۆختان و ناوژراندنی سیاسی و کۆمەلایەتی بەکار دێت. بۆیە دیمەنی دنیای مەجازی لە بەینی سیاسەتی ئازادی و دیموکراسی ئەلکترۆنی، فەوزا و ھەرکەبۆخۆیی و سەرکوتکاری ئەلکترۆنییدا رەنگ دەگۆرێت.

بەگۆزەری راپۆرتێکی داتای دیجیتاڵی جیھان، بەکارھێنانی ئینتەرنیت و سۆشیالمیدیا لە رۆژھەلاتی نیوھەرپاست بە خیرایی گەشە دەکات. وامەزەندە دەکرێت کە لە سەرھەتاکانی 2020دا، لە عێراق نزیکە 30 ملیۆن بەرکاربەری ئینتەرنیت و سەررووی 21 ملیۆن بەرکاربەری سۆشیالمیدیا ھەبن. ئەمە بۇ ئێران بە رێژە 58.42 ملیۆن و 33.40 ملیۆن بێت، و بۇ تورکیا 62.07 ملیۆن بە کاربەری ئینتەرنیت و 54 ملیۆن بە کاربەری سۆشیالمیدیا و بۇ سووریاش زیاتر لە 8 ملیۆن بە کاربەری ئینتەرنیت و سەررووی 6 ملیۆن بە کاربەری سۆشیالمیدیا بێت. بېجگە لەو، وادادەنرێت کە لە شویئێکی وەکوو سعودیش 25 ملیۆن کەس سۆشیالمیدیا بەکاربھێنێت. [5] ھەرچەندە کە بەکارھێنەرەکان بە کجۆر و جیگێرنین بەلام بەگشتی وادەردەکەوێت کە خەلکی رۆژھەلاتی نیوھەرپاست مەیلی بۇ بەکارھێنانی سۆشیالمیدیا زیاتر دەبێت. ئەمە وایکردوو ھەتا دنیای مەجازی وەکوو شویئێکی گرنگی گوزارشتە سیاسی، کۆمەلایەتیەکانی تاکەکانی لێ بێت. نەك ئەنیا ئەوان بەلکوو ھەندیک لەو سەرکردانەش کە ھێشتا دانانی سەتەلایت بۇ وەرگرتنی کەنالە تەلەفزیوئییەکان لە وڵاتانی خۆیان قەدەخە دەکەن، دەسبەج ھەژماری جیاجیای تۆرە کۆمەلایەتیەکانیان دانا. چوونکە ئەمە دەروازەییەکی تازەییە بۇ پڕوپاگەندە و بڵاوکردنەوێ زانیاری و دژەزانیاری لە پێناو مانەوێ دەسەلات! بۆیە لە تەنیشت پەیی و ھەژمارە فەرمییەکاندا، ھەزارانی ساختەش درووستبوون کە بۇ پڕوپاگەندە و دژە زانیاری، فوو بە کەلەشاخدا دەکەن.

سفتوسۆلی کۆتوبەندە یاساییەکان بۇ ئازادی رادەریپین لەلایەك و کارئاسانییەکانی تەکنەلۆژیا و کەمیی چاودێری دەولەت لەلایەکی دیکە، وایانکردوو تا خەلک زیاتر روو لە دنیای ئینتەرنیت بکەن. بەگۆزەری پێنوینی ئازادی راگەیانندی ریکخراوی پەیمانێرانی بێسنوو، بېجگە لە ئیسرائیل، سەرھەم وڵاتانی رۆژھەلاتی نیوھەرپاست، لە پلەکانی سەررووی 100 جیی خۆیان کردۆتەو و ھەندیکیشیان، لە ریزەکانی دواي دواوون. [6] لە رووداوەکانی "بەھاری عەرەبی"، خۆپیشاندان و جەنگی نیوخیی سووریا، خۆپیشاندانەکانی لوبنان و عێراق، رووداوەکانی گەزی پارک لە تورکیا و خۆپیشاندانەکانی چەند سالی رابردوو لە ئێراندا، سۆشیالمیدیا رۆلی ریکخەرانی بۇ خۆپیشاندان ھەبوو و گواستەوێ دیمەن و بۆچوونەکانیش لە تۆرەنەو، ئەوانەي فراوانتر کردوو. لە راستیدا، لە سۆشیالمیدیاو بەزاقە بێ رابەر-فرە رابەرەکان زوو زوو درووست دەبن و ئەوانەش، بەرەبەرە رۆلی دامودەزگا نەرتییەکانی وەك حیزب، دەولەت، مژگەوت و بێنەمالەیان بۇ تەیارکردنی جەماوەر لە بەزاقە سیاسی و کۆمەلایەتیەکاندا لاواز دەکەن ئەگەر خۆیانی لەگەل نەگونجین.

کۆنترۆلی میدیای نەریتی و دیجیتاڵمیدیا

لە زیاتر لەیەك دەیی رابردوودا، زۆرێک لە وڵاتانی رۆژھەلاتی نیوھەرپاست سەری خۆیان بە یاسای جۆراوجۆرەو بۇ کۆنترۆلکردنی زیاتری دنیای ئینتەرنیتی ئیشاندوو! ئێران لە سالی 2009 یاسای تاوانە کۆمپیوتەرئییەکانی دەرکرد، ئەمەش رێک ئەو سالی بوو کە خەلکی زۆردزی تەنجامەکانی ھەلبۆزاردن رۆبوونە سەر شەقامەکان. لە سعودی "نیزامی موکافەحە"ی تاوانەکانی زانیاری لە 2017 دانرا و لە ئیماراتیش، لە 2006 ھووە ھەتا ئیستا چەندین یاسا بۇ ئەو دەکران. لە عێراقیشدا [7] لە 2019، خۆپێندەوێ یەكەم بۇ یاساییەکی ھاوشیوێ کراو کە بەھۆی ئەو سزا قورسانەي داینابوون، مشتومرێکی زۆری لەسەر کرابوو. ئەمەش دەریدەخات کە ئیدی ئینتەرنیت و سۆشیالمیدیا بۇ سیستەمە سیاسییەکانی ئەم ناوچەییە بوو تە پرسیکی ھەنووکەیی!

بەمدواییانە پەرلەمانی تورکیاش یاساییەکی بە ناوی "رێکخستنی پەخش و بڵاوکردنەوێ ئینتەرنیتی و تیکۆشان دزی ئەو تاوانانەي کە لەو رێگاوە دەکرین" دەرکردوو. دواي یاساییەك لە 2018 کە رێگەیی بە کۆنترۆل و چاودێری دامەزرادەي بالای رادیو و تەلەفزیوون بەسەر

ئىنتەرنېت داوھ [8]. ئەمە دوھەمىن ياسايە كە لە تۇركيا لەوبارەپەوھە دەردەكەرتت. باسى پىئوستى دەركردنى ئەم ياسايەش دواى ئەوھ گەرمترىبوو كە بەرات ئالبابراكى زاواى سەرۇككۆماری تۇركيا، لە تويئەرەوھە ھەوالى لە داىكبوونى چوارەمىن منالى خويانى بىلاوكردەوھە وھەندىك ھەژماری تويئەرىش، سووكابەتتيان بە ئەسرا بايراكتارى ھاسەرى كرديبوو. دواى ئەوھش ئەردۇغان رايگەباندبوو كە ئەم جۇرە تۇرانە لە تۇركيا نايىن و ھەولى داخستنيان دەدەين. [9] ھەلبەت دواتر رايگەباند كە مەبەستى داخستنى ئەواوھتى نەبووھ.

لەماوھى نىوان سالانى 2007-2019، كۆمەتى ئەنكەرە لانيكەم 13 ھەزارجار داواى لە تويئەرو فەيسبووك كر دووھ رى لە بىلاوبوونەوھى ھەندى پەيام و ناوھرۇك بگريئ. [10] بەگويەرى راپۇرتى كۆمەلەى ئازادى رادەربىن [11]، لە 2007 وھ تا ئىستا لانيكەم 5 جار قەدەخە لەسەر يوتوب، 3 جار لە سەر ويكپيديا و چەندجاريكىش لەسەر تويئەر دانراون بەشنىك لەوانەش لەبەر ھۆكارى سياسى بوون. وھك بربارى داخستنى لاپەرھى راپرسىيەكانى ھەلبۇزاردنى تۇركيا لە 2015 لە ويكپيديا و داخستنى تويئەر و يوتوب دواى بىلاوبوونەوھى تۇمارىكى دەنگى ھاكان فيدان راپۇرتارى ميت لە 2014، كە دواتر دادگاي دەستورى ئەو بربارانەى بە پىشنىكارىيى وھسفرکردن و ھەلبۇھشاندنەوھ.

پىشئىرىش تۇركيا بە شىوھەپەكى ناراستەوخۇ، ھەولى زۇرى داوھ بۇ ئەوھى ميدىاي نەرىنىش كۆنترۇل بكات و ئالپەشدا زياتر وھك زۇرىك لە سىستەمە سياسىيەكانى دىكەى رۇژھەلتى نيوھپاستى لىھاتووه كە ميدىاكان بە زۇرى مولكى دەولەت و ئەحزابى بالادەستن. بەگويەرى پۇرۇھى مۇنئەرى خاوەندارىيى ميدىا-تۇركيا، زياتر لە 40 ئۇرگاني ميدىايى گرنكى ئەو ولاتە لەلاپەن چەند كۆمپانىيەكى گرنگەوھە كۆنترۇل دەكرين، [12] ئەوانەش پىئەندىيەكى باشيان لەگەل دەسەلتى سياسىدا ھەپە. گرووپى دۇغان لە 2007 وھە تووشى گرتى باج بوو لەگەل كۆمەت و دواجارىش، زۇربەى كەئال و بىلاوكراوھەكانى خۇى بە گرووپى دەمىرئويرەن فرۇشت كە ئەردۇغان دەمىرئويرەنى خاوەنى بە كەسكى نىك لە سەرۇككۆماری تۇركيا ھەژمار دەكرىئ. كۆمپانىيى بىناسازى كالىۇنجى كە چەندىن كەئال و دەزگاي ميدىايى لە گرووپى تۇركواز ميدىايى سەر بە گرووپى چالك كپوھ بە نىك لە كۆمەت ھەژمار دەكرين و لەوھشدا سەرھەد ئالبابراكى بربارى زاواى سەرۇككۆماریش كە پىشئەر لە گرووپى چالكدا كاربەدەست بوو، رۇلىكى بەرچاوى ھەبووھ. وھرگىرانى پۇرۇھەپەكى بىناسازى گرنگ لە ئىستانبول بەناوى گالپورت لەلاپەن كۆمپانىيەكە كە شەرىكى فەرىد شەھەنك خاوەنى جىنەر گرووپە، ئەو گومانەى درووستكردووه كە جىنەرگرووپىش كە ميدىايى ھەپە پىئەندىيەكانى خۇى لەگەل كۆمەت بەھىزتر كر دووھ. ئەمە بىجگە لەوھى كە خۇدى دەولەتىش ھاوشىوھى زۇرىك لە دەولەتانى رۇژھەلتى نيوھپاست چەندىن كەئالى رادىو و تەلەفزيۇنى ھەپە.

ئەنجام

لە ئاستى جىھاندا ركاھەرىيەكى بەھىز لەسەر بالادەستى تەنكەلۇزىاي زانىارى ھەپە و لىرەش لە رۇژھەلتى نيوھپاست، خەمى دەولەتان بووھە كۆنترۇلكردىنى دنياى حەقىقى و دنياى مەجازى. بىجگە لە ئىسرائىل، ھەروھە بەدەر لە عىراق و لوبنان كە بەھوى فرە ھىزىيەوھە دەرفەتىك بۇ ھەبوونى ميدىايى جۇراوچۇرھەپە، تۇركىياش بەشىوھى ناراستەوخۇ خەرىكە بەرپى دەولەتانى دىكەى رۇژھەلتى نيوھپاست دا دەچى. ھەرچى بىئ، تۇركيا بە دىموكراسىيە سنووردارەكەى خۇپەوھ، بە يەككى لە نموونە كەمەكانى دىموكراسى لە رۇژھەلتى نيوھپاست ھەژمار دەكرى، بەئام وادىارە، ھەرچى دەپوات، ئەنكەرە زياتر خوى سىستەمەكانى رۇژھەلتى دەگرىئ و لە دىموكراسىيى رۇژاوايى دوورتر دەكەوئتەوھ. ياساكەى تۇركيا تەنيا لەبەر ئەوھ گرنگ نىپە كە لەوانەپە كارىگەرى لەسەرئازادى، ماف و تاوانەكانى دنياى مەجازى لە تۇركيا دابنىئ بەلكوو. لەبەر ئەوھش گرنگە كە دەتوانىئ و رەى ئەو دەسەلتە سياسىيەئەى رۇژھەلتى نيوھپاست بەرزتر بكاھەوھ كە بەپىنان لەگەل ئازادى ئىنتەرنېتى و سوشىيالىمىديادا خۇش نىپە.

كۆنترۇلى ئىنتەرنېت بۇ رىگرتن لە تاوان لە ولاتانى دىموكراتىكىشدا ھەپە بەئام، كىشەكە لەوھدایە كە جىاوازييەكى زۇرلە نىوان پىناسەى دەولەتان بۇ تاوان ھەپە. لىرە لە رۇژھەلتى نيوھپاست، زۇر بە ئاسانى، بۇچوونى جىاواز و نارەزايى لە سەركردە، وھك "تاوان" پىناسە دەكرىئ. بەكارھىنانى خراپ و تاوانكارىيەكانى وھك ناووزاندن و بوختانىش، وھك پاساوىكى بەھىز بۇكۆنترۇلكردىنى دنياى مەجازى بەكاردىئ. چارەسەرى راستەقىنە دىموكراتىزە بوونى دەولەتەنە لە ژيانى حەقىقى دا. ھەروھە وشىارى و بەرپرسىارى كۆمەلەپەتى تاكەكانە بۇ مامەلەكردەنە لەگەل بوختان و ناووزاندنەكانى دنياى مەجازى وھك ئەوھى لە دنياى حەقىقى دا روودەدات. دواى ئەوھ ئەگەر كۆنترۇلىش بە ئامانجى سياسەتى دەروھە يان بۇ رىگرتن لە تاوان ھەبىئ، بابەتتىكى دىكە دەبىئ.

[1] -ياساي ژمارە 7253، رۇژى 27/7/2020

[2] -زىر ئامازەپە تواناي تابوورى و سەررەت، زۇرىش ئامازەپە بە ھىز، بە گشنىش ئامازەپە بە روانگەى تافلەر بۇ وھرگۇرانی ھىز.

<https://www.tepav.org.tr/blog/s/6745/Amerikanin+Tik+Tok+ile+imtihani> - [3]

<https://www.nytimes.com/2020/06/29/world/asia/tik-tok-banned-india-china.html> - [4]

<https://datareportal.com> - <https://wearesocial.com/digital-2020> - [5]

<https://rsf.org/ar/ranking-> [6]

<https://ar.parliament.iq/2019/01/12/%d9%82%d8%a7%d9%86%d9%88%d9%86> - [7]

RTÜK Torba Yasası-2018 - [8]

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53250664> - [9]

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-53259839> - [10]

https://ifade.org.tr/reports/EngelliWeb_2019.pdf - [11]

[/http://turkey.mom-rsf.org/tr/medya-sahipleri/sirketler](http://turkey.mom-rsf.org/tr/medya-sahipleri/sirketler) - [12]